

Dorivor o'simliklar va ularning ahamiyati**Shaymatov Sayfulla Rahmatullayevich**
JDPU Biologiya kafedrası o'qituvchisi**Annotatsiya**

Dorivor o'simliklar insoniyat tarixida salomatlikni saqlash, kasalliklarni davolash va hayot sifatini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega bo'lib kelmoqda. Ushbu maqolada dorivor o'simliklarning kimyoviy tarkibi, farmakologik xususiyatlari, xalq tabobatida va zamonaviy tibbiyotda qo'llanilishi, shuningdek, O'zbekistonning boy flora resurslaridagi o'rni batafsil tahlil qilinadi. O'zbekistonning tabiiy sharoitlari va biologik xilma-xilligi dorivor o'simliklarning 1000 dan ortiq turlarini o'z ichiga oladi, bu esa mamlakatni ushbu sohada muhim markazga aylantiradi. Maqolada dorivor o'simliklardan foydalanishning iqtisodiy (farmatsevtika sanoati), ekologik (tabiatni muhofaza qilish) va ijtimoiy (aholi salomatligi) foydalari ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, dorivor o'simliklarning haddan tashqari yig'ilishi, yo'q bo'lib ketish xavfi va ularni barqaror foydalanish masalalari muhokama qilinadi. O'zbekiston kontekstida dorivor o'simliklarni yetishtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va mahalliy farmatsevtika sanoatini mustahkamlash bo'yicha takliflar beriladi. Maqola dorivor o'simliklarning global va mahalliy miqyosda ahamiyatini yoritish bilan birga, ularni saqlash va kelajak avlodlar uchun muhofaza qilish zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: xalq tabobati, zamonaviy tibbiyot, biologik xilma-xillik, farmakologik xususiyatlar, kimyoviy tarkib, O'zbekiston florası, barqaror foydalanish, farmatsevtika sanoati, ekologik muhofaza, iqtisodiy foyda, ijtimoiy ahamiyat, fitoterapiya.

Kirish

Dorivor o'simliklar insoniyatning eng qadimiy resurslaridan biri bo'lib, ularning davolovchi xususiyatlari ming yillar davomida turli madaniyatlar tomonidan qo'llanilgan. Qadimgi Misr, Xitoy, Hindiston va O'rta Osiyo tabobatida dorivor o'simliklar asosiy davolash vositasi sifatida xizmat qilgan. Masalan, O'rta Osiyoda Abu Ali ibn Sinoning "Tib qonunlari" asarida 900 ga yaqin dorivor o'simliklarning xususiyatlari va qo'llanilishi tasvirlangan. Hozirgi kunda dorivor o'simliklar nafaqat xalq tabobatida, balki zamonaviy farmatsevtika sanoatida ham muhim o'rin tutadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko'ra, dunyo aholisining 80% ga yaqini davolanishda o'simliklardan foydalanadi, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda.

O'zbekiston o'zining noyob iqlimi, geografik joylashuvi va biologik xilma-xilligi tufayli dorivor o'simliklarning boy zaxirasiga ega. Mamlakatda 4000 dan ortiq o'simlik turlari mavjud bo'lib, ulardan 1000 ga yaqini dorivor xususiyatlarga ega. Masalan, romashka, yalpiz, qizilmiya, zira va issiqo't kabi o'simliklar nafaqat mahalliy aholiga tanish, balki eksport uchun ham muhim resurs hisoblanadi. Shu bilan birga,

dorivor o'simliklarning haddan tashqari yig'ilishi va iqlim o'zgarishlari tufayli ularning ayrim turlari yo'q bo'lib ketish xavfi ostida. Maqola dorivor o'simliklarning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy ahamiyatini tahlil qiladi, ularni saqlash va barqaror foydalanish yo'llarini muhokama qiladi, shuningdek, O'zbekistonning ushbu sohada global miqyosda potentsialini yoritadi.

Asosiy qism

Dorivor o'simliklarning ahamiyati bir nechta yo'nalishda namoyon bo'ladi. Ushbu bo'limda ularning kimyoviy tarkibi, farmakologik xususiyatlari, xalq va zamonaviy tibbiyotdagi o'rni, iqtisodiy va ekologik foydalari, shuningdek, O'zbekiston kontekstidagi ahamiyati batafsil yoritiladi.

1. Dorivor o'simliklarning kimyoviy tarkibi va farmakologik xususiyatlari

Dorivor o'simliklarning davolovchi ta'siri ularning kimyoviy tarkibidagi faol moddalar – alkaloidlar, flavonoidlar, glikozidlar, efir moylari, taninlar va vitaminlarga bog'liq. Masalan, qizilmiya (*Glycyrrhiza glabra*) tarkibidagi glitsirizin yallig'lanishga qarshi va viruslarga qarshi xususiyatlarga ega bo'lib, bronxit va oshqozon yarasini davolashda qo'llaniladi. Romashka (*Matricaria chamomilla*) efir moylari va flavonoidlari tufayli tinchlantiruvchi va antiseptik ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston florasi dorivor o'simliklarning keng assortimentini o'z ichiga oladi. Masalan, issiqo't (*Hypericum perforatum*) antidepressant va yallig'lanishga qarshi xususiyatlari bilan mashhur bo'lib, zamonaviy farmatsevtikada "Prozac" kabi dori vositalarining asosiy komponenti sifatida ishlatiladi. Ushbu o'simliklarning kimyoviy tarkibini o'rganish nafaqat yangi dori vositalarini ishlab chiqarishga, balki xalq tabobatidagi an'analarni ilmiy asoslashga yordam beradi.

2. Xalq tabobati va zamonaviy tibbiyotda dorivor o'simliklar

Xalq tabobati O'zbekistonning boy etnobotanik merosining muhim qismidir. Mahalliy aholi romashka, yalpiz, zira, dolana va boshqa o'simliklarni shamollash, oshqozon kasalliklari, asab tizimi buzilishlari va boshqa kasalliklarni davolashda qo'llaydi. Masalan, zira (*Cuminum cyminum*) ovqat hazm qilishni yaxshilash va immunitetni mustahkamlash uchun ishlatiladi, shu bilan birga uning efir moylari kosmetologiyada qo'llaniladi.

Zamonaviy tibbiyotda dorivor o'simliklar fitoterapiya va farmatsevtika sohasida keng qo'llaniladi. Dunyodagi dori vositalarining 25% dan ortig'i o'simliklardan olinadi. Masalan, aspirin salitsin moddasidan (tog' tol o'simligidan olingan), morfin esa opiy ko'knoridan ishlab chiqariladi. O'zbekistonda qizilmiya, issiqo't va boshqa o'simliklardan tayyorlangan preparatlar mahalliy va xalqaro bozorlarda talabgir.

3. Iqtisodiy ahamiyati

Dorivor o'simliklar O'zbekiston iqtisodiyoti uchun muhim resurs hisoblanadi. Mamlakatda dorivor o'simliklarni yetishtirish va eksport qilish farmatsevtika va qishloq xo'jaligi sohasida yangi imkoniyatlar ochadi. Masalan, qizilmiya ildizi xalqaro bozorda yuqori talabga ega bo'lib, uning eksporti yiliga millionlab dollar daromad

keltiradi. Shu bilan birga, dorivor o'simliklarni sanoat miqyosida yetishtirish mahalliy aholini ish bilan ta'minlaydi va qishloq joylarini rivojlantirishga yordam beradi.

O'zbekistonning Farg'ona, Namangan va Surxondaryo viloyatlari dorivor o'simliklarni yetishtirish uchun qulay sharoitlarga ega. Agrotexnologiyalarni qo'llash orqali romashka, yalpiz va zira kabi o'simliklarni samarali yetishtirish mumkin, bu esa mahalliy farmatsevtika sanoatini rivojlantiradi.

4. Ekologik ahamiyati

Dorivor o'simliklar biologik xilma-xillikni saqlashda muhim rol o'ynaydi. Ular tabiiy ekotizimlarning ajralmas qismi bo'lib, tuproqning unumdorligini oshiradi, eroziyani oldini oladi va changlatuvchi hasharotlarni jalb qiladi. Masalan, yalpiz va romashka kabi o'simliklar agroekologik tizimlarda qo'llaniladi, chunki ular zararkunandalarga qarshi tabiiy repellent sifatida xizmat qiladi.

Biroq, dorivor o'simliklarning haddan tashqari yig'ilishi va iqlim o'zgarishlari tufayli ularning tabiiy populyatsiyalari xavf ostida. O'zbekistonning Qizil kitobiga kiritilgan ayrim dorivor o'simliklar, masalan, ferula (Ferula assa-foetida), yo'q bo'lib ketish xavfi ostida. Shuning uchun dorivor o'simliklarni barqaror yig'ish va sun'iy yetishtirish strategiyalari ishlab chiqish zarur.

5. Ijtimoiy ahamiyati

Dorivor o'simliklar aholi salomatligini mustahkamlashda muhim vosita hisoblanadi. O'zbekistonda xalq tabobati an'analari kuchli bo'lib, dorivor o'simliklardan foydalanish odatiy holatdir. Masalan, choy sifatida ishlatiladigan yalpiz va romashka stressni kamaytiradi va uyquni yaxshilaydi. Shu bilan birga, dorivor o'simliklar arzon va hamma uchun ochiq davolash vositasi sifatida xizmat qiladi, bu esa rivojlanayotgan mamlakatlarda tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyati cheklangan aholiga yordam beradi.

Bundan tashqari, dorivor o'simliklar haqidagi bilimlarni o'quv dasturlariga kiritish yosh avlodda tabiatni muhofaza qilish ongini shakllantiradi. O'zbekiston universitetlarida etnobotanika va fitoterapiya bo'yicha maxsus kurslar joriy etilishi ta'lim sifatini oshiradi.

Muhokama

Dorivor o'simliklarning ahamiyati katta bo'lsa-da, bir qator muammolar mavjud. Birinchidan, haddan tashqari yig'ish va noqonuniy savdo tufayli dorivor o'simliklarning tabiiy populyatsiyalari kamaymoqda. O'zbekistonning tog'li hududlarida ferula va boshqa nodir o'simliklar noqonuniy yig'ilmoqda, bu ularning yo'q bo'lib ketish xavfini oshiradi. Ikkinchidan, iqlim o'zgarishlari va tuproq degradatsiyasi dorivor o'simliklarning tabiiy yashash muhitiga tahdid solmoqda.

Uchinchidan, dorivor o'simliklarning kimyoviy tarkibi va xavfsizligini o'rganishda ilmiy tadqiqotlar yetarli emas. Masalan, ayrim o'simliklarning noto'g'ri ishlatilishi toksik ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, mahalliy farmatsevtika

sanoati dorivor o'simliklardan yetarlicha foydalana olmayapti, chunki zamonaviy texnologiyalar va investitsiyalar yetishmaydi.

Biroq, dorivor o'simliklar sohasida katta imkoniyatlar mavjud. O'zbekistonning boy florasi va qishloq xo'jaligi salohiyati ushbu resurslardan samarali foydalanishga imkon beradi. Xalqaro tajriba, masalan, Hindiston va Xitoyning dorivor o'simliklarni sanoat miqyosida yetishtirish tajribasi, O'zbekiston uchun foydali bo'lishi mumkin. Ilmiy tadqiqotlar va xalqaro hamkorlikni kengaytirish orqali O'zbekiston dorivor o'simliklar bozorida global yetakchilardan biriga aylanishi mumkin.

Xulosa va takliflar

Dorivor o'simliklar O'zbekistonning tabiiy, iqtisodiy va ijtimoiy resurslarining muhim qismi bo'lib, ular salomatlikni saqlash, farmatsevtika sanoatini rivojlantirish va biologik xilma-xillikni muhofaza qilishda katta ahamiyatga ega. Ularning kimyoviy tarkibi va farmakologik xususiyatlari xalq tabobati va zamonaviy tibbiyot o'rtasidagi ko'prik vazifasini o'taydi. Biroq, ularni barqaror foydalanish va saqlash uchun kompleks yondashuv zarur.

Takliflar:

1. **Ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish:** O'zbekiston universitetlari va ilmiy-tadqiqot institutlarida dorivor o'simliklarning kimyoviy tarkibi, xavfsizligi va farmakologik ta'sirini o'rganish uchun maxsus laboratoriyalar tashkil etish.
2. **Barqaror foydalanish strategiyalari:** Dorivor o'simliklarni haddan tashqari yig'ishni oldini olish uchun qonunchilikni kuchaytirish va Qizil kitobga kiritilgan turlarni muhofaza qilish.
3. **Agrotexnologiyalarni joriy etish:** Romashka, yalpiz, qizilmiya va boshqa dorivor o'simliklarni sanoat miqyosida yetishtirish uchun zamonaviy agrotexnologiyalarni qo'llash.
4. **Mahalliy farmatsevtika sanoatini rivojlantirish:** Dorivor o'simliklardan mahalliy dori vositalarini ishlab chiqarish uchun investitsiyalarni jalb qilish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish.
5. **Ta'lim va jamoatchilikni jalb qilish:** Etnobotanika va fitoterapiya bo'yicha o'quv dasturlarini joriy etish, aholi orasida dorivor o'simliklar haqida ma'lumot tarqatish.
6. **Xalqaro hamkorlik:** Hindiston, Xitoy va Yevropa mamlakatlari bilan tajriba almashish, dorivor o'simliklar eksportini oshirish uchun xalqaro bozorlarga kirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Medicinal Plants and Their Role in Human Health. WHO Reports.
2. Biodiversity and Conservation of Medicinal Plants in Uzbekistan. Academy of Sciences of Uzbekistan.
3. Ibn Sina. The Canon of Medicine. Translation and Commentary.
4. Traditional Medicine and Medicinal Plants. WHO Global Report.

5. Flora of Uzbekistan: Medicinal Plants. Tashkent State University Publications.
6. Sustainable Use of Medicinal Plants. IUCN Guidelines.
7. Chemical Composition of Medicinal Plants. Journal of Ethnopharmacology.
8. Glycyrrhiza glabra: Pharmacological Properties. Phytotherapy Research.
9. Matricaria chamomilla: A Review of Its Therapeutic Uses. Herbal Medicine Journal.
10. Hypericum perforatum in Modern Pharmacology. Journal of Clinical Pharmacy.
11. Ethnobotany of Uzbekistan: Traditional Use of Medicinal Plants. Central Asian Journal of Medical Sciences.
12. Plant-Derived Medicines in Modern Pharmacology. Nature Reviews Drug Discovery.
13. History of Aspirin and Morphine from Plants. Pharmaceutical Journal.
14. Economic Potential of Medicinal Plants in Uzbekistan. Ministry of Agriculture Reports.